

Antonija Zaradija Kiš

Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, Hrvatska
zaradija@ief.hr

Što je *Put rata*, a što *Ratni konj*?

Nikad se ne smije zaboraviti njihova uloga u prošlim ratovima!

Pregledni rad / review paper

Primljeno / received 13. 4. 2018. Prihvaćeno / accepted 16. 11. 2018.

DOI: 10.21066/carcl.libri.7.2.9

Rad se fokusira na knjigu i film *Put rata* poznatoga engleskoga dječjega pisca Michaela Morpurga. Pisac je nedovoljno poznat hrvatskoj čitateljskoj publici, a istoimeni film (inače oboje netočno prevedeni na hrvatski jezik) Stevena Spielberga nedovoljno primijećen u javnosti. Morpurgova su djela posebice zanimljiva jer se u pozadini glavnih zbivanja redovito oslikavaju važni svjetski povijesni događaji kao što je i slučaj s knjigom originalnoga naslova *War Horse* u čijoj je pozadini Prvi svjetski rat. Rad se usredotočuje na konja i empatično ozračje knjige, ali isto tako nastoji istaknuti vječnu vezu čovjeka i te dostojanstvene i plemenite životinje, čime se želi potaknuti drugačiji pristup animalističkim putokazima ovoga djela, ali i drugih u kojima je životinja važan ili glavni sudionik radnje.

Ključne riječi: konj, Prvi svjetski rat, Michael Morpurgo, *War Horse*, animalistika

Naslov je ovoga rada pitanje koje si moramo postaviti ako uzmemo u ruke roman *War Horse* Michaela Morpurga (1943.) iz 1982. godine. U Hrvatskoj je to svjetski popularno djelo prevedeno tek početkom 2012. godine istovremeno uz prikazivanje filma *War Horse* Stevena Spielberga. Međutim, *War Horse* je naslov koji je engleski pisac dao svojem romanu kako bi istaknuo jedinstvenu bliskost čovjeka i životinje u posebnome ratnome ozračju. Pisac time problematizira cijeli niz razmišljanja, među kojima je apostrofirana animalistička problematika Prvoga svjetskoga rata, a posebice uloga konja u tome ratu, što Spielberg na svojstven način uz istančanu empatiju uprizoruje u filmu,¹ ističući ponajprije reputaciju prvoga Morpurgova romana, koji je postao slavan diljem staroga kontinenta i doživio mnoge prijevode i izdanja (radnja mu

¹ U radu se nećemo baviti kritičkim osvrtom na film i njegovim eventualnim otklonima od romana, jer nam je on samo pomoćna referencija u razmatranju naslovne problematike.

je prenesena čak i na kazališne daske), a potom i vrijeme radnje romana i njegov glavni lik, a to je Prvi svjetski rat i konj u tome ratu. Razlika između romana i Spielbergove ekranizacije je u tome što čitatelja kroz Morpurgov roman cijelo vrijeme vodi glavni lik, konj Joey, dok su u filmu dijalozi podijeljeni među ljudskim likovima, a ponašanje i Joeyjeve reakcije govore umjesto njega samoga. Ono što nas je potaklo na promišljanje koje slijedi jest pitanje zašto hrvatski prijevod knjige i filma ne glasi *Ratni konj* već *Put rata* (Morpurgo 2012a[1982])² čime se uvelike odmiče od originala,³ zatim kakvu poruku prenosi originalni naslov, a kakvu prijevodno „rješenje“ te je li promjena naslova uopće bila potrebna.

Tko je Michael Morpurgo?

Prije nego što se usredotočimo na postavljena pitanja, važno je barem ukratko nešto reći o samome piscu, Michaelu Morpurgu, i njegovu plodnu literarnome opusu, koji posredno ističe piščeve smjernice spisateljskoga opusa. Nažalost, među hrvatskom čitateljskom publikom njegova su djela gotovo potpuno nepoznata, iako su prevedena na mnoge druge svjetske jezike.

Premda kao dječak nije pretjerano volio školu ni učenje, Morpurgo je svoj život posvetio upravo tomu: razvijao je način kako učiti i pamtiti ono što je mnogim školarcima nezanimljivo i dosadno, a to je najčešće povijest. I dok se u svojim predavanjima oslanjao na izmišljene priče koje su djeca pažljivo pratila, on im je kroz njih prenosio znanja o velikim povijesnim i društvenim događajima poput ratova, gladi, bolesti, seoba, a koje je potom na inicijativu drugih, književno oblikovao i objavljiivao. Njegovih je stotinjak pripovijedaka i romana kojima dominiraju dvije ključne teme. Prvom se apostrofira trijumf „autsajdera“, najčešće djeteta nad samim sobom, kao što je to npr. u *Long Way Home* (1975.) ili u *The War of Jenkins's Ear* (1993.), čime se razvijaju individualnost i samopouzdanje, ključni čimbenici odrastanja. Druga pak tema razvija odnos između generacija, tj. između starijih i mlađih likova, oblikujući postupno njihovo međusobno razumijevanje i uvažavanje, kao što je to npr. u *Kensuke's Kingdom*⁴ (1999.) ili između čovjeka i prirode, odnosno čovjeka i životinja o čemu priča najveći broj Morpurgovih

² Autorica hrvatskoga prijevoda je Anđela Milinović Hrga. V. i bilješku 25.

³ Iste godine roman je preveden na srpski jezik (*Ratni konj*, prijevod Anđelija Jočić, izdavač Propolis, Beograd) i slovenski (*Grivasti vojak*, prijevod Ana Grmek Kandus, izdavač Hart, Ljubljana). Premda je i slovenski prijevod preinačen, on nimalo ne odudara od izvornika i sadrži sve elemente koji asociraju na konja kao glavnoga junaka romana i vrijeme jednoga rata kad je konj bio glavni junak (usp. Morpurgo 2012b[1982]). Valja napomenuti da je na slovenskome jeziku 2016. godine priređena i Morpurgova dječja slikovnica *Gentle giant / Nežni velikan* (prijevod Maja Lupša, Pipinova knjiga, Bled). Za razliku od Slovenije i Hrvatske koje do sada imaju prevedena samo po dva Morpurgova djela, u Srbiji su u razdoblju od 2011. do 2017. uz *Ratnoga konja* prevedena još četiri Morpurgova romana (*Beli lav princ leptira / The Butterfly Lion; Senka / Shadow; Farma blatnjava barica, Marsovc dolaze / Mudpuddle Farm. Alien Invasion!; Zlatna dolina / Twist of Gold*), svi u izdanju beogradskoga Propolisa.

⁴ Hrvatski prijevod knjige glasi *Kensukeovo kraljevstvo*. Prevoditeljica je Anja Jović, a ilustrator hrvatskoga prijevoda Hrvoje Majer. Prijevod je objavljen 2003. godine u Zagrebu u nakladi Profil Internationala.

romana pa tako i njegov prvi iz 1982. godine *War Horse*.⁵ Nakon toga romana čija je pozadina Prvi svjetski rat, pojavljuje se cijeli niz Morpurgovih djela u kojima se radnje razvijaju u pozadini mnogih tragičnih povijesnih događaja od srednjega vijeka do danas. Čovjek je kreator povijesti, odnosno uzročnik (ne)djela koja nisu uvijek jasna mlađim naraštajima, a koja su Morpurgu postala velik spisateljski izazov. Radnju svojih romana Morpurgo razapinje na fiksiranome povijesnome događaju omeđenom vremenom i prostorom, koji nastoji što jasnije predočiti mlađima kroz domišljate priče i napete radnje. Glavnom fabulom redovito se provlači piščevo nastojanje kako objasniti ljudske postupke kroz naravi pojedinaca, empatiju i izgradnju odnosa prema događaju ili liku. Iako se Morpurga smatra dječjim piscem i piscem za mladež, njegova su djela primjerena i odraslima i podsjetnik su na sve strahote prošlosti koje su se dogodile, a koje su sastavni dio i dječje kolektivne memorije. Koliko su god Morpurgovi romani odgojne i obrazovne naravi i bez detaljnih psiholoških raščlambi, oni zadiru u kompleksne tajne ljudskoga postojanja, svladavajući najteže prepreke u međuljudskim odnosima kroz potresne i pamtljive scene. Spomenut ćemo neka djela koja su hrvatskoj publici nedovoljno ili nikako poznata,⁶ a golem su doprinos europskoj dječjoj i omladinskoj književnosti u kontekstu ključnih svjetskih povijesnih događaja. Fantastični roman *Arthur, High King of Britain* iz 1994. godine (treće izdanje 2017.) (djelo je adaptirano i u kazališnu predstavu) ima srednjovjekovnu pozadinu kao i *Joan of Arc* iz 1998. godine čija se radnja razvija na temi Stogodišnjega rata (1337. – 1453.). *Sir Gawain and the Green Knight* iz 2004. godine također je srednjovjekovne tematike i adaptacija je viteškoga romana anonimna pisca s kraja 14. stoljeća. Velika glad u Irskoj (1845. – 1852.) pozadina je romana *Twist of Gold* iz 2009. godine. Španjolski građanski rat (1936. – 1939.) evociran je kroz roman *Toro! Toro!* iz 2001. godine, dok je pozadina romana *King of the Cloud Forests* (1987.) kinesko-japanski rat iz 1937. godine. Radnja *Private Peaceful* iz 2003. godine smještena je na pozadini Prvoga svjetskoga rata (1914. – 1918.), dok je Drugi svjetski rat (1940. – 1945.) pozadina romana *Waiting for Anya* iz 1990. godine i *The Amazing Story of Adolphus Tips* iz 2006. godine. Iz najnovije svjetske povijesti rat u Afganistanu evociran je u romanu iz 2013. godine pod naslovom *Shadow*.

Nezaobilazni su likovi u većini Morpurgovih romana druga bića, ne-ljudske životinje i njihova uloga u ljudskome okruženju i odrastanju. Oni su bitni čimbenici u oblikovanju čovjekove osobnosti, izgrađivanju ličnosti i empatije uz naglašenu promidžbu sklada prirode i uvažavanja prirodnih zakona, bez obzira na to koliko čovjek nastoji utjecati na njihovu promjenu i prilagodbu sebi. Životinje su u Morpurgovim romanima najčešće glavni likovi djela i jedinstveni su graditelji moralnih i etičkih prenosnica prema ljudskom svijetu čiji su neodvojiv dio. Takvi su npr.: pas u djelima *Born To Run* i *Shadow*, mačka u *The Amazing Story of Adolphus Tips* i *Kaspar: Prince of Cats*, lav u *The Butterfly Lion*, lisica u *Little Foxes* i *The Fox and the Ghost King*, majmun u *Kensuke's Kingdom*, albatros u *Little Albatross*, vuk u *The Last Wolf*, medvjed

⁵ Tridesetak godina poslije roman dobiva i svoj nastavak *Farm Boy* (2011.).

⁶ Djela je moguće naći u hrvatskim knjižnicama, ali samo u engleskome izdanju, osim dvaju već spomenutih: *Put rata* i *Kensukeovo kraljevstvo*.

u *The Rainbow Bear*, magarac u *Jo-Jo the Melon Donkey*, dupin u *Dolphin Boy*, slon u *An Elephant in the Garden*, kornjača u *The Wreck of the Zanzibar* itd. Važno je istaknuti da sva navedena djela imaju i svojevrsno terapijsko djelovanje, posebice kad se čitaju među mladima s posebnim potrebama, jer ne zahtijevaju apstraktna promišljanja, a realistične slike koje ih potiču na identifikaciju istodobno ih usmjeravaju k razmišljanju o međuljudskim odnosima i životnim poukama (Balans centar za logopedagogiju i biblioterapiju 2013) te o međuvrstnim odnosima. Kroz sva se djela provlači strogo Mopurgovo osuđivanje antropocentričnosti, posebice kad se ona ističe u odnosu ljudske i ne-ljudske životinje, što je i ključno kritičko polazište Mopurgovih djela. Kritičnost prema antropocentričnosti kao negativne čovjekove odlike u odgajanju mladih valjalo bi tražiti u odgojnome procesu samoga pisca, a posebice u njegovu vojničkom obrazovanju u Royal Military Academy Sandhurst. Odabir takva obrazovanja s osamnaest godina, koje Mopurgo ubrzo i napušta, trebao ga je voditi k drukčijim životnim usmjerenjima, u kojima se upravo izgrađuje antropocentričnost koja ima važnu ulogu u razvoju vojničkih stavova. No Mopurgo u konačnici ipak ostaje na premisama humanističkih promišljanja i humanističkih obrazovnih smjernica – izučavanju i predavanju engleskoga jezika i književnosti i to na svojstven i osebujan način. Vojno okruženje, vojni časnici te teorijska i praktična vojnička naobrazba utjecali su na Mopurgovo dublje promišljanje o ratu, svrsi ratovanja i ratnim stradanjima. U tome kontekstu valja imati na umu i obiteljske ratne žrtve kojih je pisac itekako bio svjestan te obiteljsku umjetničku, odnosno spisateljsku tradiciju, koja je na ratnim promišljanjima otvorila put njegova stvaralaštva. Razvidna je u ratnoj domoljubnoj poeziji piščeva djeda s majčine strane, Belgijanca Émilea Leona Cammaerts (1878. – 1953.).⁷ Njegova ratna recitativna poema *Carillon*, koju je uglazbio glasoviti Edward Elgar (1857. – 1934.), doživjela je nezapamćen uspjeh već od prvoga izvođenja 1914. godine u londonskome Queen's Hallu, jačajući ratni moral, borbenost i otpor ne samo Belgijanaca nakon njemačke okupacije nego i svih vojnika koji su se pripremali za rat.

Ratni konj

Na temelju rečenoga razvidno je da je Prvi svjetski rat duboko emocionalno obilježio piščevu obitelj te da je Veliki rat imao golem neizravan utjecaj na formiranje Mopurgove osobnosti. Zato nije nimalo čudno da je upravo važnost konja kao nezaobilazna sudionika Velikoga rata izazvala Mopurgov literarni talent koji se ostvario u *Ratnome konju*. U romanu autor ističe fenomen antropomorfizacije konja tijekom Prvoga svjetskoga rata, u kojemu odrasta plemenito ždrijebe i koji ga pretvara u istinskoga čovjekova ratnoga druga, neprekidno suočena sa smrću najbližih. Da bi se suštinski razumjela piščeva privrženost glavnomu liku i istinskomu junaku Joeyju, koji u romanu ima ulogu pripovjedača, neophodno je imati u svijesti važnost konja, točnije destrijera u čovjekovoj povijesti općenito⁸ (Galtrey 1918, Cooper 1984, Drews 2008,

⁷ Émile Leon Cammaerts bio je prevoditelj, pjesnik i profesor na londonskome sveučilištu.

⁸ Vidi npr. u Nenad Mitrović (s.a.): *Ratne životinje i njihova ratna oprema*.

Viallon 2015), a posebice okončavanje njegove uloge ratnoga konja tijekom Velikoga rata.

Tijekom mnogih tisućljeća povezanost konja i čovjeka, od najudaljenije mitsko-religijske svijesti⁹ do njegove domestifikacije,¹⁰ najjače je obilježila ljudsku civilizaciju i razvoj ratovanja, prijevoza i obavljanja raznih poslova, ali i u smislu pokušaja odgonetavanja prirode konja, a posebice odnosa konj – čovjek (usp. Visković 1996: 14). Premda je veza konja i čovjeka začeta na iskorištavanju konjske snage u ljudske svrhe, tj. kroz izrazito antropocentričan i eksploatatorski čovjekov dominantni racionalni stav prema konju, neizbježna je kolektivna empatičnost i duhovna povezanost,¹¹ koja se do te mjere nije razvila niti u jednoj drugoj zooantropološkoj perspektivi. Mnogo je primjera kroz povijest u kojima privrženost dvaju bića, konja i čovjeka, odnosno dviju različitih vrsta životinja, ljudske i ne-ljudske, zaprepašćuje nevjerojatnom odanošću na čemu se izgrađuje i uvijek nanovo potvrđuje čovjekovo duboko poštovanje prema konju. Razumijevanje toga odnosa valja tražiti u nikad do kraja svladanoj iskonskoj divljoj naravi konja te strahu i divljenju „pred prizorima animalne moći“ koji su oblikovali „shvaćanje ljepote i savršenosti koji čovjeka ushićuje i tjera na pokušaje da te prizore magijski i umjetnički prisvoji“ (Visković 1996: 41) kako bi upotpunio vlastitu predodžbu o životu. Do koje je mjere takva međuvrstna povezanost važna i razvijena kroz današnja zooantropološka, odnosno zooetnološka i kulturnoanimalistička promišljanja jasno govore već starozavjetne biblijske sekvence (npr. Iz 14, 23; 2 Mak 3, 25; Hoš 1, 7; 14, 4; Hag 2, 22–23) te najpoznatiji biblijski opis konja iz starozavjetne priče o patniku Jobu. Ona nam donosi cijelu malu poemu (39, 19–25) o konju u kojoj je njegova predodžba predstavljena kao apologija bezuvjetne poslušnosti koju je između dvaju ljudskih bića u takvoj mjeri nemoguće ostvariti. Biblijski stihovi nisu utemeljeni na determinativnim principima brzine i divljine kako se nerijetko predstavlja poetizirana i individualizirana moć konja, odnosno na opoziciji divljega i pitomoga – kako bismo možda očekivali – već na snazi i izdržljivosti u slikovito asociranim neizdržljivim okolnostima ratovanja i ljudskih sukoba. Stihovi o konju u „Knjizi o Jobu“ najrealističniji su opis konja u Bibliji uopće i to u profanome i ratničkome smislu, kroz koje je razvidno upečatljivo povjerenje između konja i ratnika (Zaradija Kiš 2007: 33–34). Upravo je u takvome kontekstu, koji se razvija u Morpurgovu romanu, konj bio najčešće prikazivan na starome Orijentu (Šporčić 1996: 128).¹² Biblijski odlomak glasi (Job 39, 19–25):¹³

⁹ U mitološkome kontekstu zanimljivo je primijetiti da najstarija egipatska mitologija ne poznaje konja do useljavanja Arapa. Međutim, konj je najpopularnija i najprisutnija životinja antičke mitologije (najpoznatiji je Pegaz, krilati konj) i pratitelj je mnogih bogova poput Posejdona, Hada, Apolona i drugih mitskih likova (Visković 1996: 50–54).

¹⁰ Početci domestifikacije konja sežu duboko u prošlost, oko 3500 godina prije Krista (Delort 1984, Alderton 1995: 14, Zeder 2006: 245) i od tada se bilježi njegova animalno-humana povijest.

¹¹ O tome možda najbolje govori podatak iz povijesti umjetnosti koji bilježi da je među raznim pećinskim prikazima životinja najzastupljeniji konj (Visković 1996: 41 prema Leroi-Gourham 1968).

¹² Smatra se da je kralj Salomon uveo konja u izraelsku povijest (De Vaux 1997: 222–224) o čemu i danas govore Salomonove konjušnice u Hramovoj gori (Duchet Suchaux i Pastoureau 2002: 47).

¹³ Biblijski citati u ovome radu preuzeti su iz *Jeruzalemske Biblije* (Rebić i dr. 1994).

- 39,19 Zar si ti konja obdario snagom
zar si mu ti vrat grivom ukrasio?
20 Zar ti činiš da skače ko skakavac
da u strah svakog nagoni rzanjem?
21 Kopitom zemlju veselo raskapa,
neustrašivo srlja na oružje.
22 Strahu se ruga, ničeg se ne boji,
ni pred mačem uzmaknuti neće.
23 Na sapima mu zvekeće tobolac,
koplje sijeva i ubojna sulica.
24 Bijesan i nestrljiv guta prostore;
kad rog zasniva tko će ga zadržat':
25 na svaki zvuk roga on zarže: Ha!
Iz daleka on ljuti boj već njuši,
viku bojnu i poklič vojskovođa.

Opis se temelji na doticajima suprotnosti tako što se ukroćenost i poslušnost doživljavaju kroz živu divlju i nesputanu narav konja. Njoj su oprječni svi ljudski proizvodi koji se spominju poput tobolca, sulice, mača i sl. koji, sputavajući konja, istovremeno otvaraju ratni prostor za demonstraciju moći i konja i ratnika u jedinstvu. Na taj način konj je u čovjekovoj povijesti redovito individualiziran, ali nikada nije sam, nego je uvijek s jahačem¹⁴ kojemu služi, no nikad mu nije sluga. Zbog toga konj ne ulazi u kategoriju biblijskih domaćih životinja i nije materijaliziran, što međutim postaje u Srednjem vijeku i na što asociraju i Joeyjeve misli na samome početku prvoga poglavlja *Ratnoga konja* (Morpurgo 2012a: 5–6):

[...] dobro se sjećam dana kad su se prodavali konji. Taj užas urezao se u moje žiće i pratio me čitava života. Nisam bio napunio ni šest mjeseci, bio sam štrkljasto, dugonogo ždrijebe koje se nije maknulo ni korak dalje od majke. Toga su nas dana rastavili u strahovitoj graji na dražbi i više ju nikad nisam vidio. [...] Prodali su ju za manje od minute i prije negoli sam uspio poći za njom kroz vrata, otjerali su ju iz dražbenoga kruga.

Konj je poput čovjekova *alter ega*. Dojmljivo to kroz povijest pokazuju Budin Kantaka, Kaligulin Incitatus, Muhamedov Al Burak, Don Quijoteov Rocinante, Tensedor Karla Velikoga, El Cidov Babieco, Napoleonov Marengo, Magnolia Georgea Washingtona, a posebno Bukefal¹⁵ Aleksandra Velikoga (Anderson 1930: 1–21), koji je najснаžnije, gotovo mitsko, oličenje duboke prisnosti s čovjekom kako u ljepoti, snazi i moći tako i u strahu, slavi i vlasti što se ostvaruje ratom. U tom smislu Aleksandar i Bukefal postaju uzorom doživljaja konja i jahača u srednjem vijeku (Cooper 1984: 22–24), koji još više veliča, ali i materijalizira konja, ističući pritom njegove vrline što je posebice naglašavao Izidor Seviljski u *Etymologiae*, a preuzeli autori mnogih

¹⁴ Takvo poimanje konja preneseno je i u kršćanski simbolizam u kojem je konj redoviti pratitelj svetaca i njihov neodjeljivi atribut (npr. sv. Juraj, sv. Martin) (Zaradija Kiš 2004: 46–47).

¹⁵ Grčki βου-κεφάλας = „s glavom bika“. Vrsta je to tesalskoga konja koji je nastao u kombinaciji arapskoga, angloarapskoga i lipicanera višega rasta (Primožič 2012).

srednjovjekovnih bestijarija (Barber 1992: 101–105, Pastoureau 2011: 101–103). Feudalno doba i srednji vijek je „doba konja“ koji može dosegnuti vrijednost „teritorija od tri sela i jednog sluga“ (Duchet Suchaux i Pastoureau 2002: 48) te je zato simbol plemićkoga društvenoga sloja, bogatstva i moći koje će mu kroz razne literarne ostvaraje (npr. *Pjesma o Rolandu*), s naglaskom na udvornu poeziju, oblikovati idealiziranu predodžbu, odnosno isticati tijesnu vezu čovjeka (jahača i junaka) i konja (junaka) (Viallon 2015).¹⁶ U kontekstu takvih promišljanja valja istaknuti sekularizirani *Ljubavni bestijarij* Richarda de Fournivala (1201. – oko 1260.) koji spada u ona srednjovjekovna literarna djela koja ne doživljavaju konja samo kao životinju nego ga, upravo kroz njegovu privrženost čovjeku, predstavljaju kao suputnika svojega gospodara te zbog toga konj zadobiva poseban status i među životinjama i među ljudima (Pastoureau 2011: 101).

Na premisama srednjovjekovne poslušnosti, privrženosti i odanosti te biblijske ekspulzivnosti s naglaskom na izdržljivost, Joeyja doživljavamo kao posebnoga ratnoga konja, premda za to nije bio obučen (Morpurgo 2012a: 98):

Samo ga pogledaj, Karle. Zar ne vidiš da je poseban? Ovaj nije tek bilo koji ostarjeli konj. U oku mu se vidi plemenitost, zrači kraljevskom smirenošću. Zar on nije utjelovljenje svega što ljudi pokušavaju a nikad neće postati? Kažem ti, prijatelju, u konju postoji božanstvenost, a osobito u ovom konju. Gospodin Bog dobro je učinio onoga dana kad ih je stvorio. Kad usred ove prljave odvratnosti kakav je rat nađeš ovakvog konja, to je meni kao da nađem leptira na hrpi izmeta. Mi i ovaj stvor ne pripadamo istom svemiru.

Koliko je god ratni konj sljubljen sa svojim jahačem, od njega se uvelike i razlikuje. Konj ne poznaje ljudsku mržnju i strast za uništenjem drugoga, što je atmosfera svih ratova, nego se svojom hirovitošću i snagom stapa s ratnim vihorom, odnosno s trenutkom u koji ga dovodi jahač. Upravo je u tom smislu predstavljen i Morpurgov Joey, preko kojega pisac suprotstavlja dva poimanja konja: materijalno, profano i specističko s jedne strane te ratničko, biblijsko i empatično s druge. Prvo je razvidno u prologu i epilogu romana, tj. u prvome i posljednjem poglavlju kad se događa Joeyjeva prodaja: u prvome slučaju Joeyja nasilno odvođe od najbližega mu bića, od njegove majke, a u drugome ga prodajom dovode prvomu i najdražemu prijatelju, mladiću Albertu. Drugo je poimanje mnogo kompleksnije i emotivno se razvija kroz prva tri poglavlja koja upoznaju čitatelja s nestašnim Joeyjem i mladim Albertom te s njihovim zbližavanjem u kojemu se razvija Joeyjeva privrženost k Albertu (Morpurgo 2012: 12):

[...] Albert i ja zajedno smo odrastali. Jednogodišnje ždrijebe i mladi momčić imaju i više toga zajedničkoga od čudnjikave nespretnosti. [...] a ja sam naučio doći na njegov zvižduk, no ne iz poslušnosti, nego stoga što sam neprestano htio biti s njim.

Privrženost se provlači tijekom cijeloga romana kroz susrete s raznim ljudima, prema kojima se uvijek potvrđuje odanost i empatija. Takav je susret Joeyja i satnika

¹⁶ U tom smislu razlučuju se konji za različite čovjekove aktivnosti po čemu su im i nazivi različiti, čime se kroz takvu antropocentričnu vizuru zapravo ističu čovjekove potrebe koje izvršava konj (npr. paradni konj, teretni konj, tegleći konj, ratni konj).

Nicholls¹⁷ koji bi „uvijek nakon dugog jahanja našao toplu riječ ohrabrenja i hvale“ (46). Joey također razvija topao i prisan odnos s vojnikom Warrenom koji je „tijekom tih dugih, zagušljivih marševa i hladnih noći koje su uslijedile počeo razgovarati sa mnom“ (52), a zatim „s velikom me odanosti pazio, gdje god bi mi našao zaklona, rukovetima suhe slame utrljao bi mi trunčicu topline i uvijek bi se brinuo da imam dobru porciju zobi u zobnici koja me održavala“ (53–54).

Ništa manje nije dirljivo poznanstvo s visokim njemačkim časnikom Herr Hauptmanom koji briše sve ljudske netrpeljivosti i čija se ljubav i skrb prema konjima pokazuje u dramatičnim trenucima (64–65, 66):

[...] oni [op. a., misli na Joeyja i njegova prijatelja Tophorna s kojim je Joey prošao cijeli ratni pakao] su heroji, razumijete li, heroji, i tako se prema njima treba ponašati.

[...] Liječniče, ne možete upregnuti krasne britanske vojne konje da vuku kola!...Ne možete to uraditi, doktore, neću to dopustiti.

[...] Kad se ovako plemenite životinje sili da postanu tegleća marva, svijet je zaista poludio.

Posebno valja izdvojiti odnos konja i djeteta, odnosno Joeyja i malene Emilie koja je živjela s djedom te njihovu obiteljsku brižnost, koja je melem u mučnome košmaru rata (10. i 11. poglavlje) u kojemu je „nada da ćemo se s večeri vratiti u svoju štalu i da će nas tamo dočekati mala Emilie s utjehom i ljubavi [...] tjeralo naprijed kroz grmljavinu granata natrag k rovovima“ (74).

Istaknutoj zajedničkoj empatiji nekolicine likova različitih uzrasta, staleža, funkcija i nacija suprotstavljeni su bezimni prolazni likovi uključujući i mladićeve roditelje, koji bez obzira kako bešćutno, ponizno ili racionalno (s obzirom na ratne okolnosti) reagirali ostaju u pozadini svih događanja. Na mračnim i surovim bespućima Velikoga rata natopljena mnogim stradanjima i užasima, čiji opisi zauzimaju najveći dio romana, svjetlost uvijek donosi Joey¹⁸ – ratni konj.

¹⁷ Satnik James Nicholls svoju je privrženost prema Joeyju ovjekovječio kroz sliku (vidi autorovu bilješku na početku romana), koja je nadživljuje vrijeme i svjedoči o bliskosti čovjeka i konja. Satnikova slika je podsjetnik na mnoge slikarske ostvaraje koji sjećaju na Veliki rat i to posebice na one koji ističu prijateljstvo ratnika sa životinjama i njihovu neizbrisivu ulogu. Valja istaknuti djela mnogih slikara u slavu poginulih ratnika i konja među kojima bih izdvojila radove njemačkih slikara Franza Theodora Maxa Slevogta (1868. – 1932.) i Otta Dixea (1891. – 1969.), zatim belgijskoga slikara Alfreda Bastiena (1873. – 1955.) te cijeloga niza francuskih umjetnika poput Ernesta Gabarda (1879. – 1957.), Marcela Gromairea (1892. – 1971.) i dr., s posebnim osvrtom na djela engleskoga umjetnika Alfreda Jamesa Munningsa (1878. – 1959.) (Brion 1955, Goodman 2000).

¹⁸ Premda je etimologija imenice nepoznata i veže se na australski dijalektizam, ona je u romanu zanimljiva zbog dvostrukoga simbolizma: prvo jer donosi prizvuk arhaičnosti podsjećajući možda čitatelja na odmaklo vrijeme Velikoga rata (s obzirom na ortografiju: joey/joy), a drugo jer značenjem pronosi ideju mladosti, nestašnosti i živosti (joy = radost, zadovoljstvo) (Online Etymology Dictionary). Simbolikom životnosti koju sadrži osobno ime Joey kao da se posredno priziva sjećanje na tisuće mladih konja koje su Englezi dopremali za rat iz Australije, Novoga Zelanda i s drugih kontinenata (Galtrey 1918: 13–18, usp. Bernardić 2015: 8–9), otrgnuvši ih tako od njihove životne radosti i uvodeći ih u pakao rata u kojemu ih je jedino bliskost s čovjekom vodila naprijed.

Od ratnoga do radnoga konja

Tijekom četiriju godina ratnih stradanja uloga konja doživljava transformaciju u kontekstu povijesti ratovanja uopće. Konj je u tranzicijskome položaju s obzirom na razvoj strategije i taktike ratovanja. Konjica koja je do tada uvijek imala nadmoćan i ofenzivni karakter postaje ranjiva pojavom novih sofisticiranih oružja, a posebice transportnih vozila. Njezina napadačka uloga na bojištu slabi te se konja postupno povlači s bojišta,¹⁹ ali ne i iz rata. Dodijeljena mu je nova uloga u logistici čime se njegova borbenost degradira jer je destrijer postao radni i tegleći konj. Prvi svjetski rat posljednji je veliki rat u kojemu su poraz, odnosno pobjeda bili ovisni o konju (zato je on i glavni lik romana *War Horse*), premda je djelovao iz pozadine, i to iz dvaju ključnih razloga.²⁰ Prvi je za konja najgori i izrabljivački: konj je smatran najjeftinijom radnom snagom te mu osim šake zobi nije trebalo nikakvo pogonsko gorivo koje je, posebice u drugoj polovici rata postalo deficitarno. Drugi je za konja povoljniji jer je empatički: konj je među iscrpljenim, ranjenim i bolesnim ratnicima u pozadini bojišnice djelovao iscjeliteljski jer je zajedno s ljudima podnosio stradanja i patnje, ali je svojom strpljivošću i blagošću podizao svima borbeni moral te vraćao izgublenu volju za životom.²¹ Iako je pozadinska uloga koju je konj tijekom cijeloga Prvoga svjetskoga rata bila neprocjenjiva za čovjeka, njegov novi status radnoga i teglećega konja sputava destrijersku žustrinu ratnoga konja, jer dojučerašnje prvo mjesto na bojišnici preuzima djelotvornije oružje, a konj postaje njegov sluga i tek radni konj prema kojemu se i tako odnosi. Nameću mu se najteži tegleći poslovi kao što je npr. neprekidni transport ranjenika u najgorim okolnostima (Morpurgo 2012a: 68):

[...] dok je bitka bjesnjela mi smo se vukli uz staze, nakrcani ranjenicima na nosilima koje smo vraćali u poljsku bolnicu. Trebalo je prevaliti nekoliko kilometara u svakom smjeru preko cesta i staza punih kratera granata te zasutih lešinama mazga i leševima ljudi. Neprestano se pucalo iz artiljerije s objiju strana. Gruvalo nam je nad glavama cijeli dan jer su vojske preko ničije zemlje jurišale jedna na drugu...

Još je napornija bila vuča topova po neravnim i blatnjavim terenima, tamo gdje motorizirana vozila nisu mogla doći, čime se konje izrabljivalo doslovce do smrti. Iako im je hrana bila količinski skromna, događalo se da su bili toliko gladni da su jeli svoje krpe i nerijetko se tako gušili. Pri tome valja imati na umu da su ta „božanstvena“ bića neprekidno bila meta topništva i izravno izloženi raznim kemijskim napadima (samo su vojnici imali maske, ali ne i konji), a k tomu su često patili od raznih dermatoznih infekcija i upale sluzokože (Morpurgo 2012a: 85–86, 89):

¹⁹ Tijekom cijeloga Prvoga svjetskoga rata Turska je koristila konje u vojsci, kao i Velika Britanija, dok ih se već u prvoj godini rata Njemačka prva odrekla, a ubrzo i američke vojne snage. Međutim, konji su se i dalje mnogo koristili na bliskoistočnome ratištu jer tamo nije bilo mnogo ni tenkova ni topništva (Mitrović 2015).

²⁰ Smatra se da je jedan od razloga njemačkoga ratnoga poraza bio konj, tj. blokada transporta živih konja na mjesto poginulih.

²¹ Jedina negativnost u suživotu konja i vojnika bila je ta što su konjski izmet te strvine umrlih konja uvelike smanjivali i onako loše sanitarne uvjete na bojištu, odnosno u rovovima (Baldin 2007: 75–87).

Opet smo zaglavili u žiži strašne buke i smrada bitke, vukući topove kroz blato, a gonili su nas i katkad bičevali ljudi koji su se malo ili nimalo brinuli za našu dobrobit, bilo im je važno samo da njihovo oružje stigne na odredište. [...] Istodobno, sukobi su postajali žešći i dulji, a mi smo radili sve dulje i sve napornije vukući topove, neprestano nas je boljelo i bili smo promrzli. Svaki bismo dan završili prekriveni hladnim, kapavim blatom koje kao da je curilo kroz nas i hladilo nas duboko do kostiju.

Posljedice stalnog izlaganja vanjskim uvjetima, pothranjenosti i mukotrpnog rada počele su se zrcaliti na svima nama. Na donjem dijelu nogu jedva da nam je i rasla dlaka, a koža pod njom pretvorila se u tkivo napuknutih rana. [...] Kao i druge, svaki me korak silno bolio, osobito su mi bridjele prednje noge koje su prilično krckale od koljena naniže [...]. Veterinari su nas liječili što su bolje mogli [...], no nitko nije mogao učiniti ništa sve dok se blato ne povuče. Veterinari su [...] odmahivali glavama, povukli bi pojedine konje da se malo odmore i oporave, ali neki su silno okopnjeli pa bi ih odvodili te nakon veterinarskog pregleda upucali na licu mjesta.

Konj je bio toliko cijenjen da je u jednome trenutku bilo strašnije izgubiti konja, koji se činio kao jedino spasonosno biće na svijetu, nego čovjeka. Zato je uz pomoć veterinara velik broj ranjenih konja oporavljan i ponovo vraćan na bojišta. Najgore strahote koje je konj proživljavao tijekom Velikoga rata srž su Morpurgova romana, a poruka koju pronose uzdiže empatičnost na tron najsuptilnijih osjećaja dviju vrsta bića te predstavlja prisjećanje na mračnu prošlost uz isticanja visoke svijesti o prisnosti čovjeka i konja. Ekranizacija tih trenutaka zauzima najveći dio i Spielbergova filma. Koliko god Morpurgov roman Joeyjevim riječima pokušava objasniti sve strahote rata, bolesti i boli, umiranja i tugu, toliko film to pokazuje vizualizacijom mračne atmosfere straha i neizvjesnosti te blatom, prljavštinom, krvlju, ali i mnogim zvukovima od fijuka metaka i eksplozija do jecanja i krikova. To je bila atmosfera Albertova i Joeyjeva odrastanja, odnosno preobrazba krhkoga dječaka u iskusna mladoga čovjeka, a Joeyja u ratnoga konja. Premda razdvojeni cijelo vrijeme rata, oba ratnika, i Joey i Albert, ratuju svom snagom za ponovni susret.

U razdoblju od 1914. do 1918. godine stradalo je gotovo deset milijuna ljudi koji će zauvijek ostati u kolektivnim sjećanjima. No zaboravlja se da je stradalo na milijune²² konja. Ne zna im se točan broj premda je svaki imao ime i čovjeka koji se brinuo za njega. Smatra se da ih je umrlo između šest i osam milijuna (Koletić 2011). Mnogo ih je ginulo u bitkama, a mnogi su umirali od gladi jer je nabava hrane za konje tijekom rata bila velik problem. Niti jedan rat u povijesti nije imao toliko stradalih životinja kao Veliki rat, a kojih se rijetko sjetimo i koje gotovo nikada ne spominjemo.²³ Filmskom adaptacijom Morpurgova romana dočaralo se zajedničko

²² Teško je uopće ustanoviti točan broj životinja koje su sudjelovale u Prvome svjetskome ratu pa tako i točan broj konja. Prema nekim informacijama njihov broj doseže i jedanaest milijuna (NOA 2015) dok je prema drugima taj broj nešto manji (Vincent 2014: 6, Bernardić 2015: 1). Samo je iz Velike Britanije npr. otišlo milijun konja, a iz rata ih se vratilo svega 60 tisuća (La Voix Du Nord 2014).

²³ Smatra se da je uz spomenuti broj konja u ratu sudjelovalo još dva milijuna magaraca i mula te šezdeset tisuća deva. Važnu ulogu imale su i mnoge druge životinje, među kojima se ističe čak oko sto tisuća golubova čija je uloga u ratu bila od posebne važnosti (Taylor i Dutton 2015, Bernardić 2015: 8).

stradavanje čovjeka i konja, umiranje u bitkama, tijekom bombardiranja, od raznih bolesti i iscrpljenosti, a mnogi su se utapali u blatu. Oni su bili ravnopravni sudionici ratnih stradanja, ali su nedovoljno spominjani kao žrtve. Zato je likom ratnoga konja Joeyja Michael Morpurgo nametnuo svjesnije razmišljanje o važnosti drugih bića kao žrtava ljudskih strasti, odnosno razmišljanje o Prvome svjetskome ratu kao posljednjem i najvećem konjskom stradavanju. I roman i film spomenici su konju kao žrtvi, odnosno nenadmašenoj međusobnoj odanosti konja i čovjeka. Zahvaljujući ekranizaciji romana i sjećanja na Prvi svjetski rat te aktualno obilježavanje njegove 100-te obljetnice, oba umjetnička ostvarenja valja promatrati kao cjelinu koja na jedinstven način (riječju i slikom) sinergijski oblikuju „ratnoga konja“, predočavajući pritom današnjemu čitatelju i gledatelju (posebice mlađemu naraštaju) zajedništvo ljudskih i ne-ljudskih životinja kroz ratna stradanja.²⁴ I roman i knjiga potiču na propitivanje ljudske etičnosti u kontekstu životinjske odanosti i požrtvornosti, ističući nevolontersku žrtvu i hrabrost konja, koja se izjednačuje s ljudskom. Otvara se pitanje o nedovoljnoj uključenosti konja u memorijalnim događajima i sjećanjima i nedovoljnom isticanju odanosti prema ratnicima čime se dodatno apostrofira sva apsurdnost rata.

Zaključak kao odgovor

Iz svega izloženoga razvidno je zašto je Michael Morpurgo dao naslov svomemu romanu *War Horse* i zašto ga je nepotrebno mijenjati. Sintagma „ratni konj“ svakoga čovjeka bez obzira na uzrast odmah asocira na ratovanja s porukom besmislenosti u kojima stradavaju nevini Drugi, a to su životinje, odnosno konji, dok starije i obrazovanije odmah podsjeti na Prvi svjetski rat te posljednju presudnu i najvažniju ulogu konja u njemu. U tom smislu razumljiva je besmislenost hrvatske varijante prijevoda *Put rata*²⁵ koji je beživotan i jednostavno je sjećanje na bilo koji sukob pa čak i na samo razmišljanje o nekom sukobu bez njegova ostvarenja. *Put rata* ne asocira ni na jedan rat, ni na bilo kojega njegova sudionika, niti na masovnu i najveću tragediju koju je pisac želio razumljivo prenijeti mlađim naraštajima. Uz to, iznenađuje mišljenje urednice izdavačke kuće Egmont „da baš ‘konj’ u naslovu vjerojatno kod naše publike ne bi sjajno prošao jer nekad ima i pejorativne konotacije²⁶ pa su vjerojatno zato išli s

²⁴ Skrenula bih pozornost na posebno oblikovanu mrežnu stranicu www.horizon14-18.eu, koja na svojstven način obilježava 100. godišnjicu Prvoga svjetskoga rata.

²⁵ U vezi s problematikom naslova romana prevoditeljica dr. sc. Anđela Milinović-Hrga odgovorila mi je da nije imala „nimalo prevoditeljske slobode“, ističući da je „Egmont distributer za brand Disney, a Disney je imao udjela i u Spielbergovu filmu, tako je urednik u Egmontu R. Mlinarec dogovorio vrlo kratak rok za prevođenje da bi se istodobno s početkom prikazivanja filma u hrvatskim kinima uspjelo objaviti i prijevod knjige pa da bi mogla postići bolji tržišni uspjeh. Međutim, naslov nije bio po mojem izboru, nego ga je nakladnička kuća usklađivala s filmskim studijem. Kako je film već bio preveden za hrvatsko tržište, knjiga u Egmontovu izdanju po uredničkoj je odluci pratila naslov filma. Osobno *War Horse* nisam bila prevela tako, nego doslovno po originalu (*Ratni konj*), ali objavljen je kao *Put rata*. [...] Kad već postoji i filmska adaptacija, ugl. od urednika već dobijem i popis imena likova i naslov. [...] naslov je odabrao distributer filma, a izdavač knjige ga je preuzeo“ (Milinović-Hrga 2018).

²⁶ Te „pejorativne konotacije“ su isključivo osobnoga karaktera (što je neprimjereno nametati), a ne i općega civilizacijskoga poimanja plemenite životinje.

naslovom *Put rata*.²⁷ Razvidno je, dakle, da je ta nepotrebna urednička intervencija svojom besmislenošću odvela čitatelje potpuno krivim, u ovom slučaju izrazito **specističkim** putevima razmišljanja, potičući antropocentričnost, izbacujući nazočnost Drugih, a time i potpuno negiranje njihove ključne važnosti u Velikome ratu što je bila temeljna i najveća poruka koju donosi naslov *Ratni konj*. Poruka koju šalje naslov hrvatske inačice, dakle, skreće s edukativnoga puta i oskvrnjuje jasne piščeve namjere i njegovo promicanje empatije, koja se uči od rođenja,²⁸ a koja se provlači kroz cijelu knjigu među svim životinjama, i ne-ljudskim i ljudskim.

Riječ poslije

Na smjernicama obrazloženih promišljanja zastrašuju slike odnosa hrvatskoga čovjeka prema konju u 21. stoljeću, koji je jedino i samo zbog ljudske zabave i rasonode nametnuo plemenitoj životinji proživljavanje patnji. Riječ je o tzv. natjecanju vuče klada konjima, zvanom „štraparijada” ili „šlajs” (vidi npr. Prijatelji životinja 2017), koje treba podsjetiti na vrijeme kada je konj u „ne tako davnoj povijesti ljudima olakšavao život radeći za njih teške poslove poput oranja, vuče zaprežnih kola, i naravno izvlačenja trupaca iz šume“ (Sveti Petar i Pavao Demerje 2012). Međutim, danas, kada su konji oslobođeni mnogih teških poslova, ljudi ih prisiljavaju bezrazložno vući trupce stabala težine i do 2,5 tone po dubokome blatu uz galamu okupljenih gledatelja. I dok bi „vlasnik“ konja morao brinuti za njegovu dobrobit on ga udara, bode metalnim šiljcima, bičuje, a sve to po jakoj vrućini jer se programirani „veliki spektakl“, kako je opisan na sve većem broju mrežnih stranica, događa početkom ljeta (u Lici: Baške Oštarije²⁹) ili krajem ljeta, npr. Velika Gorica: Kušaneć (usp. Cityportal.hr 2017), ili Slavonija: Striježevica (usp. Pozega.eu 2017). Valja istaknuti da su organizatori i gledatelji ovih mučiteljskih „zabava“ pojedinci do kojih, nažalost, još nisu doprle ideje o oslobođenju i pravima životinja, o zalaganju protiv diskriminacije na osnovi vrste, o nehumanome ponašanju ljudi prema životinjama i sl. Takvo svjesno pripremano mučenje je čak i kategorizirano, pa organizirano u parovima ili pojedinačno, a pritom se konje izglednijuje, iscrpljuje i s njima postupa na najgori mogući način. To radi ljudska životinja ne-ljudskoj u 21. stoljeću, u vremenu kad se uvelike potiče razumijevanje druge vrste i njezine patnje, kad se čovjek kao razumno i obrazovano biće bori za zaštitu drugih vrsta. Tomu valja dodati da nažalost u svemu sudjeluju i djeca vlasnika konja, iživljavajući se na njima dok su jadni vezani. Riječ je o neprosvijedenim sredinama koje takve manifestacije žele nametnuti u 21. stoljeću i to kao „muževnu autohtonost“ pa čak i „turističku atrakciju“ u kojoj je žrtva konj. Još je gori paradoks takve hrvatske sramote

²⁷ Zahvaljujem cijenjenoj kolegici i prevoditeljici dr. sc. Anđeli Milinović-Hrga s kojom sam pismeno razgovarala i koja mi je prenijela riječi glavne urednice Egmonta te je tako i sebi i meni pomogla u odgonetavanju prevoditeljskih, točnije uredničkih intervencija, koje su nerijetko potpuno nepotrebne.

²⁸ Tijekom cijele knjige valja imati na umu empatiju kao bitnu odgojnu sastavnicu, koja stvara uspješniju i zadovoljniju djecu u školi i u svim društvenim okolnostima. Empatičnost razvija dublje i trajnije odnose s drugima, razvijajući sposobnost izgrađivanja istinskih prijateljstava, što u suštini poručuje *Ratni konj*.

²⁹ Zastrašujuća je činjenica da se hrvatski turizam i njegova promidžba u 21. stoljeću pokušava razvijati na patnjama konja kako govori naslov članka na jednome portalu: „Konji Velebitom vuku trupce i turizam oživljavaju“ (Polić 2012).

što ju svečano otvaraju načelnici i mnogi javni djelatnici spomenutih krajeva, nadajući se sve boljim i raznovrsnijim zabavama. Do kuda je došla bezdušna bijeda ljudskoga razuma i duha: besramno se iskaljivati na bespomoćnima – na božanstvenim konjima čiju plemenitost čovjek bestidno ponižava, ne znajući pritom da ponižava i sebe sama.

Popis literature

- Anderson, Andrew R. 1930. Bucephalas and His Legend. *The American Journal of Philology* 51(1): 1–21.
- Alderton, David. 1995. *Horses*. London, New York i Stuttgart: Dorling Kindersley.
- Balans centar za logopedagogiju i biblioterapiju. 2013. *Prikaz knjige: Kensukeovo kraljevstvo (cjeloviti tekst prikaza)*. <<http://balanscentar.blogspot.com/2013/01/prikaz-knjige-kensukeovo-kraljevstvo.html>> (pristup 9. listopada 2018.).
- Baldin, Damien. 2007. De la contiguïté anthropologique entre le combattant et le cheval. Le cheval et son image dans l'armée française durant la Première Guerre mondiale. *Revue historique des armées* 249: 75–87.
- Bernardić, Lidija. 2015. Povijest ratovanja na (ko)njima. *Zarez* 15 (404): 8–9.
- Barber, Richard (ur). 1992. *Bestiary MS Bodley 764*. Woodbridge: The Boydell Press.
- Brion, Marcel. 1955. *Les animaux, un grand thème de l'Art*. Paris: Horizons de France.
- Cityportal.hr. 2017. *Na štrparijadi u Kušancu natječe se oko 70 konja*. <<http://cityportal.hr/foto-na-strparijadi-u-kusancu-natjece-se-oko-70-konja>> (pristup 12. travnja 2018.).
- Cooper, Jilly. 1984. *Animals in War*. London: Corgi Books.
- De Vaux, Roland. 1997. *Ancient Israel: Its Life and Instructions*. Grand Rapids, Michigan: Wm. B. Eerdmans Publishing.
- Delort, Robert. 1984. *Les animaux ont une histoire*. Paris: Édition du Seuil.
- Drews, Robert. 2008. *Early Riders. The Beginnings of Mounted Warfare in Asia and Europe*. New York: Routledge.
- Duchet Suchaux, Gaston i Pastoureau, Michel. 2002. *Le bestiaire médiéval. Dictionnaire historique et bibliographique*. Paris: Le Léopard d'or.
- Galtrey, Sidney. 1918. *The Horse and the War*. London: Country Life/George Newnes. Dostupno i na na: <<https://archive.org/details/horsewar00galtrich>> (pristup 3. travnja 2018.).
- Goodman, Jean. 2000. *The Life of Alfred Munnings, 1878–1959*. Norwich: Erskine Press.
- Koletić, Nikola. 2011. Vjerne postrojbe – kako su u svjetskim ratovima korištene životinje. *Biologija.com.hr*. <<http://biologija.com.hr/modules/AMS/article.php?storyid=8254>> (pristup 19. listopada 2018.).
- La Voix Du Nord. 2014. *Couin: ils ont combattu comme des bêtes... et ils ont leur mémorial en France*. <<http://www.lavoixdunord.fr/archive/recup/region/couin-ils-ont-combattu-comme-des-betes-et-ils-ont-leur-ia29b0n2481320>> (pristup 8. travnja 2018.).
- Leroi-Gourham, André. 1968. *Religije prehistorije*. Zagreb: Naprijed.
- Milinović-Hrga, Anđela. 11. travnja 2015. Osobna korespondencija.
- Mitrović, Nenad. s.a. Ratne životinje i njihova ratna oprema. *Hladno oružje*. <<http://prevodnenad.wixsite.com/hladnooruzje/ratne-ivotinje-i-njihova-ratna-oprema>> (pristup 5. travnja 2018.).
- Mitrović, Nenad. 2015. Ratni konji u prvom svjetskom ratu. *Hladno oružje*. <<http://prevodnenad.wixsite.com/hladnooruzje/single-post/2015/06/08/ORU%C5%BDJE-DANA-04062015-GODINE-RATNI-KONJI-U-PRVOM-SVETSKOM-RATU>> (pristup 8. travnja 2018.).
- Morpurgo, Michael. 2012a[1982]. *Put rata*. Prev. Anđela Milinović. Zagreb: Egmont.

- Morpurgo, Michael. 2012b[1982]. *Grivasti vojak*. Prev. Ana Grmek. Ljubljana: Hart.
- NOA. 2015. *Životinje u tuđim ratovima*. <<https://www.facebook.com/101140040027355/photos/%C5%BEivotinje-u-tu%C4%91im-ratovima-u-ratnim-sukobima-od-pamtivjeka-koriste-se-i-%C5%BEivotinj/498562993618389/>> (pristup 19. listopada 2018.).
- Online Etymology Dictionary. *Joey*. < <https://www.etymonline.com/word/joey>> (pristup 12. travnja 2018.).
- Pastoureau, Michel. 2011. *Bestiaire du Moyen Âge*. Paris: Édition du Seuil.
- Polić, Rajko. 2012. Konji Velebitom vuku trupce i turizam oživljavaju. *Agroklub: revolucija poljoprivrede*. <<https://www.agroklub.com/agro-hobi/konji-velebitom-vuku-trupce-i-turizam-ozivljavaju/7176/>> (pristup 12. travnja 2018.).
- Pozega.eu. 2017. Popularni „šjals“. Vuča klada konjima 24. rujna u Striježevici. <<https://pozegea.eu/popularni-sljals-vuca-klada-konjima-24-rujna-strijezevici>> (pristup 12. travnja 2018.).
- Prijatelji životinja. 2017. Natjecanja konja u povlačenju trupaca. <<http://www.prijatelji-zivotinja.hr/index.hr.php?id=3396>> (pristup 10. travnja 2018.).
- Primožič, Maja. 2012. Bucephalus, konj Aleksandra Velikega. *UniHorse*. <http://www.uni-horse.si/bucephalus-konj-aleksandra-velikega/> (pristup 4. travnja 2018.).
- Rebić, Adalbert i dr. 1994. *Jeruzalemska Biblija*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Sveti Petar i Pavao Demerje. 2012. Šljals klada Brezovica 2012. <<http://svetipetardemerje.blogspot.com/2012/09/sljals-klada-brezovica-2012.html>> (pristup 10. travnja 2018.).
- Šporčić, Ivan. 1996. Konj u Bibliji – njegova uporaba i simboličko značenje. *Riječki teološki časopis* 1: 125–136.
- Taylor, Peter i Philip Dutton. 2015. *Weird War One*. London: Imperial War Museum.
- Viallon, Marina. 2015. Fiers destriers: images du cheval de guerre au Moyen Âge. *In Situ. Revue des patrimoines* 27. <<http://journals.openedition.org/insitu/12066#quotation>> (pristup 4. travnja 2018.).
- Vincent, Catherine. 2014. Le 14–18 des animaux. *Le Monde – Culture & Idées* 6.
- Visković, Nikola. 1996. *Životinja i čovjek*. Split: Književni krug.
- Zaradija Kiš, Antonija. 2004. *Sveti Martin. Kult sveca i njegova tradicija u Hrvatskoj*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku.
- Zaradija Kiš, Antonija. 2007. Dvostruka predodžba životinja u Jobovu bestijariju: zooleksičke zanimljivosti hrvatskoglagoljske Knjige o Jobu. U: *Kulturni bestijarij*, ur. Suzana Marjanić i Antonija Zaradija Kiš, 23–50. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku i Hrvatska sveučilišna naklada.
- Zeder, Melinda A. 2006. *Documenting Domestication. New Genetic and Archaeological Paradigms*. University of California Press.

Antonija Zaradija Kiš

Institute of Ethnology and Folklore Research, Zagreb, Croatia
 Institut für Ethnologie und Folkloristik, Zagreb, Kroatien

What is *The Way of War*, and What Is *War Horse*?

The paper focuses on the book and film *War Horse*, by the renowned English children's writer Michael Morpurgo, rendered into Croatian as *Put rata* [The Way of War]. The writer is not sufficiently known among the Croatian reading audience, and Steven Spielberg's

film of the same title (by the way, neither adequately translated into Croatian) has not been satisfactorily noticed by the public. Morpurgo's works are otherwise particularly interesting, since they usually mirror important global historical events in the background of the main actions, as is the case with the book of the original title *War Horse* where the backdrop is the First World War. The paper concentrates on the horse and the emphatic atmosphere of the book, but it also attempts to emphasise the eternal connection between man and this dignified and noble animal. In doing so, it seeks to encourage a different approach to the animalistic markers of this work, as well as of others in which the animal is an important or the main participant in the events.

Keywords: horse, World War I, Michael Morpurgo, *War Horse*, Animal Studies

Was ist *Der Kriegsweg* und was *Das Kriegspferd*?

Der Fokus der Arbeit liegt auf dem Roman und Film *Kriegsgefährten* (deutscher Titel des Romans, *Gefährten* deutscher Titel des Films) des bekannten englischen Autors der Kinder- und Jugendliteratur Michaela Morpurgo. Der Schriftsteller ist dem kroatischen Lesepublikum wenig bekannt und der Film des Regisseurs Steven Spielberg in der Öffentlichkeit nicht angemessen rezipiert. Die kroatische Übersetzung beider Titel (*Der Kriegsweg* und *Das Kriegspferd*) ist zudem irreführend. Morpurgos Werke sind besonders interessant weil im Hintergrund der Haupthandlung wichtige geschichtliche Ereignisse geschildert werden, wie im Roman mit dem Originaltitel *War Horse* dessen Hintergrund der Erste Weltkrieg bildet. Die Arbeit konzentriert sich auf das Pferd und die empathische Atmosphäre des Buchs, versucht aber außerdem das ewige Band zwischen Mensch und diesem edlen Tier hervorzuheben, als Anregung zu einem andersartigen Ansatz zu den animalistischen Wegweisern in diesem, aber auch in anderen Werken mit einem Tier als einer wichtigen Gestalt oder sogar Hauptgestalt.

Schlüsselwörter: Pferd, Erster Weltkrieg, Michael Morpurgo, *War Horse*, Tierwissenschaft